

זרבנן, גיעולי נכרים חידוש הוא, דהא כל נותן טעם לפגם מותר... והכא אסור. ומעלה היא שעשתה תורה להכשיר הכלים, בדומה לטבילה שהצריכה תורה לכלים חדשים, אלא שלגבי טבילה אם נשתמש בכלי בלא טבילה לא נאסר המאכל, ואילו כאן אף בדיעבד אסור בלא הגעלה (עפ"י מאירי בשם גדולי הדורות; בדק הבית לרא"ה ד, א בשם הרמב"ן).

ויש לפרש שגדר האיסור הוא להחשיב הטעם הנפלט מהכלי כדבר אסור, הגם דבעלמא אין פליטה כזו אוסרת (וע' שו"ת ר"ח או"ז סד). ולדברי המאירי (וכ"כ בנובי"ת נא) כן הדין אף בכלים של ישראל שבלעו איסור. ויש מי שכתב שלדעת האומרים טעם כעיקר לאו דאוריתא, אם בישל בכלי שבלע איסור לא נאסר התבשיל, ואעפ"י לכתחילה צייתה תורה להגעיל, ומצינו חילוקים בין 'לכתחילה' ל'דיעבד' בדאוריתא (עפ"י פרי מגדים צג שפ"ד סק"ג בדעת הרמב"ם. ונקט שם שהוא הדין בכלי של ישראל שבלעו איסור. ואולם בכרתי ופלתי (צח סק"ב) נקט בדעת הרשב"א שהחידוש הוא רק בכלי נכרים [ואף לענין דיעבד], אבל לא בכלי ישראל – אם טעם כעיקר לאו דאוריתא).

דהא כל נותן טעם לפגם מותר דגמרינן מנבילה. נתבאר בע"ז סו.

*

דרשינן בגמרא, חד אמר לטעם כעיקר, וחד אמר להיתר מצטרף לאיסור. ונראה שמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, ואחד רמז בדבריו הקדושים דבר אחד והשני דבר אחר; והוא – טעם היינו הסתכלות איסור חלילה, או איזה מחשבה והרהור רע חלילה הוא כעיקר עבירה גופא, וצריך לשמור עצמו מאד בזה כמו מהעיקר-עבירה.

ומר אמר 'היתר מצטרף לאיסור' – שהנה עיקר מניעת האדם מעבודת הבורא הוא עסק הפרנסה שקשה בקריעת ים סוף, ורובם נכשלים חלילה בעסק משא ומתן שצריך ליוזר מאד בזה, כולי האי ואולי. וזהו שאמרה היונה 'הו מזונותי מרויחן כזית ומסורין בידך ואל יהיו מתוקין כדבש ותלויין ביד בשר ודם' (עירובין יח.) – פרוש, שהבחירה תהיה בידך, שאתה תבחר בעסקי מזונות ולא אני, כי מתיראת אנכי שלא יהיה זאת בידי שלא אתמוטט חלילה, מחמת שצריך לזה שמירה גדולה. וזהו 'חצי זית איסור וחצי זית היתר מצטרפין' (ערש"י כאן) – שקצת עושה באמונה לפעמים ולפעמים להיפך חס וחלילה, אז גם ההיתר נבלע באיסור חלילה (נועם אלימלך נשא).

דף מה

זרבנן אמרי לך מיצרך צריכי; חטאת להיתר מצטרף לאיסור וחולין מקדשים לא גמר, ומשרת ליתן טעם כעיקר ומכאן אתה דן לכל התורה כולה. ואם תאמר מדוע לא נאמר להפך; חטאת לטעם כעיקר, ובקדשים בלבד, ומשרת להתר מצטרף לאיסור, ומשם נלמד לכל התורה? ויש לומר, מסתבר להעמיד טעם כעיקר לכל איסורי תורה יותר מהתר מצטרף לאיסור (עפ"י תוס' רבנו פרץ).

ומפרש שם שטעם כעיקר חמור יותר שהרי יש בו כרת, כגון בחמץ ובחלב, משא"כ התר מצטרף לאיסור אינו אלא בלאו, שהרי תערובת חמץ אין בה כרת.

ואין להקשות אדרבה, נקוט את החידוש הפחות, התר מצטרף לאיסור, שכן אין בו כרת, ומנין לחדש את החמור יותר – אך

נראה פירוש דבריו מכך שראינו שטעם כעיקר חמור בכרת, סימן הוא שאינו איסור מחודש אלא גילתה תורה שטעם האיסור הריהו כאיסור עצמו, משא"כ התר מצטרף לאיסור הוא חיוב חדש, והראיה מכך שאין קיימים בו כל הדינים של האיסור עצמו שהרי אינו בכרת, ועל כן התר מצטרף לאיסור הוא חידוש-דין יותר מטעם כעיקר. וע"ע בדברי בעל המאור. [וצ"ע במה שכתב באגרות משה (ח"מ ח"א סוס"י פד) להפך, שאם טעם כעיקר חמור מהתר מצטרף לאיסור, יש לדרוש מן הכתוב התר מצטרף לאיסור].

וכיו"ב מבואר לעיל שבשר בחלב חידוש הוא דאי תרי ליה כוליה יומא בחלבא שרי, ולכאורה חידוש זה קולא הוא על פני שאר איסורים – אלא כלומר כיון שראינו שהטעם אינו אוסר אלא בדרך בישול, הרי הבישול הוא דין מחודש הלכך אפשר שחמור הוא ואין ללמוד ממנו.

תירוץ אחר לקושיה הנ"ל, ע' בפירוש מהר"ם חלאה.

'לימד על איסורי נזיר שמצטרפים זה עם זה'. על צירוף מיני אכילה עם שתיה, ועל טיב ההתראה בצירוף כמה איסורי נזיר – ע' במובא בגזיר לר.

'מקום העשוי לחזק'. לפרש"י, 'לחזק' – כמו 'להחזיק'. כלומר בתחית העריבה, שם משמש הבצק כעריבה עצמה להחזיק את המים. [וכן במה שאמרו להלן 'במקום ליש' דהיינו בדפנות, מקום העשוי להחזיק את העיסה בשעת לישתה]. ולפרוש התוס' 'לחזק' – את הכלי, על ידי סתימת החורים והסדקים [בין שהבצק נתון בעריבה מבפנים בין מבחוץ. ראשונים].

'מכלל דפחות מכזית אפילו במקום שאין עשוי לחזק אינו חייב לבער'. ומשמע במשנה שאפילו יש בין הכל כזית אלא שאינו במקום אחד, אין צריך לבער. ויש לפרש הטעם, מפני שכל חתיכה בפני עצמה בטלה במיעוטה ומן הסתם כל אדם מבטל חתיכות אלו הלכך אין כאן 'בל יראה' [ויתכן שמדובר רק אם ביטל בפירוש]. ולא חששו שמא יצרפם יחדיו ויאכל כזית ויתחייב כרת – לפיכך לא הצריכו חכמים לבער (ע' ט"ז תמב סק"ה ופני יהושע; שיעורי הגרשו"א).

'איכא דמתני לה אסיפא... אבל במקום שאין עשוי לחזק – חייב לבער'. יש סוברים חייב לבער מהתורה, ואף על פי שאין בבצק כזית, שכשם שחצי שיעור אסור באכילה מן התורה, כך גם לענין איסור שהייה (עפ"י מהר"ם חלאה ותוס' רשב"א כאן. וכן הסכימו כמה אחרונים; פרי חדש, פרי מגדים ועוד). ויש שכתבו שאין איסור 'חצי שיעור' מהתורה אלא באיסורי אכילה, או באיסור שיש בו מעשה (עפ"י שו"ת חכם צבי פו).

ויש לומר שאין הוכחה ממהר"ם חלאה לאסור חצי שיעור בכל האיסורים שאינם של אכילה, כי י"ל דוקא בבל יראה שהוא הרחבה לאיסור אכילת החמץ (כסברת הר"ן ריש מסכתין), לכן נקט מסברא שכשם שהאכילה אסורה מהתורה בחצי שיעור, כך שהייתו אסורה. [וכן י"ל גבי איסור סחורה במינים טמאים בפחות מכשיעור].

ובשאלת אריה (סוס"י פא) פירש ששונה אכילת 'חצי שיעור' שאילו ימשיך לאכול כשיעור, הרי נמצא למפרע גגם החצי-שיעור שאכל בתחילה הוא מחייבו, לכך אסור מהתורה כבר עתה, משא"כ לענין בל יראה, גם אילו יצרף עוד כחצי זית לא יעבור אלא מאז ואילך, הלכך עתה אין שום איסור תורה. ע"ע טעמים נוספים וצינוי מ"מ, במובא לעיל ו: ה.

(ע"ב) 'קשיין אהדדי'. אין זו קושית הגמרא, שהרי בכל מקום מצאנו מחלוקות הבריות אהדדי, אלא כלומר כיון שקשיין אהדדי כיצד נעשה (מהר"ם חלאה).

הפת שעטיפשה חייב לבער, מפני שראוי לחמץ בה כמה עיסות אחרות. אף על פי שכל מאכל שאינו ראוי לאכילת אדם אין בו איסור, כמו שדרשו (בע"ז טו) מלגר אשר בשעריך תתננה ואכלה – הראויה לגר קרויה נבלה ושאינה ראויה לגר אינה קרויה נבלה, שונה כאן הואיל וראוי לחמץ בה עיסות אחרות, לכך אסורה. וזהו הטעם לכך שאסרה תורה את אכילת השאור, הגם שאינו ראוי לאכילה כמות שהוא – מפני שראוי לחמץ בו (ר"ן; מג"א תמב סק"ד).

מבואר מדברי הר"ן מסברת 'ראוי לחמץ' גורמת חיוב דאורייתא באכילת דבר שאינו ראוי לאדם. אך יש סוברים שזה אמור רק כשאוכלו כדרך אכילה כגון שמערבו בעיסה, אבל אם אוכלו כשהוא בעינו, הרי זו אכילה שלא כדרך ופטורים עליה (עפ"י צ"ח; מגן האלף לגרא"ל מפלאצק; חו"א קטז, ב). ויש סוברים שחידוש הוא בחמץ לחייב אף באופן זה, כדין האוכל שאור (עפ"י פרי מגדים תמב בא"א יד. וכן נקט בשבט הלוי ח"א קנב וח"ז קכט, ג. וע"ע בשאלות ותשובות לסיכום לעיל כד).

מכאן למדו אחרונים לענין שאר דברים שנפסלו מאכילה, אם הם ראויים לתקן מאכלים אחרים ועומדים הם לכך, כגון שמרים של איסור – אסורים (עפ"י חוות דעת יו"ד קג, א; אחיעזר יו"ד יא; חו"א קטז, ע"ש).

וכ"כ הגאון הצדיק רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל [עלתה נשמתו הטהורה היום יום שני י"ט תמוז תשנ"ח – שעת כתיבת הדברים לראשונה. תנצב"ה] בספרו אור לציון (ח"א לד) אודות השהיית חומצת לימון בפסח. וכתב שאפילו נפסלה מאכילת כלב, אם היא ראויה ועומדת לתיקון מאכלים – יש לצדד שאסורה בפסח אפילו בהשהייה.

אלא שיש סוברים שאם אינם עומדים כמות שהם עתה לתיקון מאכלים אלא על ידי פעולות שונות ושינויים כימיים, אינם נידונים כפת העומדת לחמץ. ע' בשו"ת אחיעזר שם; הר צבי יו"ד פג; מנחת יצחק ח"ה ה; ברכת שמעון פסחים יד.

והמאירי כתב להעמיד הברייתא כרבי מאיר הסובר (בע"ז טו) נבלה שאינה ראויה לכל ב פטורים עליה, אבל אם אינה ראויה לגר וראויה לכלב – חייבים. אך לרבי שמעון אינו חייב לבער.

משיטתו יש סיוע לדברי הנודע-ביהודה (יו"ד כו) שהלכה כרבי מאיר. ואולם פקפקו הרבה על דבריו. עפ"י שבט הלוי ח"א קנב. וע' קובץ שעורים.

ודעת הראב"ד (בהשגותיו על הרמב"ם הל' חמץ א, ב, ד, יא), שלא הוזכרה בברייתא סברת 'ראוי לחמץ בה עיסות אחרות' אלא בפת שאור, שאף על פי שאינה ראויה לאכילת הכלב חייב לבער מפני שראוי לשחקה ולחמץ בה, אבל פת חמץ שנפסלה מאכילת אדם בלבד, אף בלא שראוי לחמץ בה חייב לבערה. [ולכן בברייתא שבסמוך, לענין טומאת אכלים בפת שעטיפשה, לא הוזכר בה 'מפני שראוי לחמץ'. אחרונים]. ומאידך אם נפסל החמץ מאכילת כלב, אפילו ראוי לחמץ בו אינו חייב לבער מפני שאינו עומד לכך. ובארו אחרונים טעמו (ע' ברוך טעם שער הכולל א; אחיעזר ח"ג ה, ב; אבי עזרי ריש הלכות חמץ; שבט הלוי ח"א סוס"י קנב), כי אמנם לא חייבה תורה על אכילת דבר פגום שאינו ראוי לאדם, אך לא פקע ממנו תורת 'אכל', ועל כן אסור מהתורה להשהותו בפסח. ודין השבתת חמץ והשהייתו אינו תלוי בהכרח בדין אכילתו. ואפשר שגם אסור בהנאה, כי אין ללמוד מנבלה אלא לענין איסור אכילה (ע' משנה למלך הל' אבל יד, כא; חזון איש קכד. וע"ע מרחשת או"ח ד).

הפת שעטיפשה חייב לבער... דוקא כשעטיפשה מאכילת אדם וראויה היא לכלב, אבל נפסלה מאכילת כלב – פטור שכבר יצאה מתורת 'אכל' והריהי כעפר בעלמא, וכמו ששנינו בתוספתא 'מלוגמא שנסרחה אין צריך לבער'. כן היא שיטת הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש (ומותר גם בהנאה, ויש מתירים אף באכילה. ע' חו"א קטז, ז).

במה דברים אמורים כשנפסלה לפני שנאסרה, כלומר לפני שהגיע הפסח או אף בפסח וקודם שנתחמצה, אבל לאחר שנתחמצה בפסח, לא פקע ממנה איסורה, גם אם נפסלה מאכילת כלב (ר"ן ועוד, עפ"י הירושלמי; רמ"א).

יש מי שכתב [בדעת הרמב"ם, ואולי גם הראב"ד סובר כן], שאמנם לא פקע איסור הנאה בחמץ שכבר נאסר, וכדין איסורי הנאה הנקברים שגם אם נשרפו אפרן נשאר אסור. ואולם אין על פת זו שם 'חמץ' ואין בה מצות 'תשביתו' האמורה בחמץ, אלא שצריך לקברה כשאר איסורי הנאה (עפ"י אבי עזרי (מהדו"ד) חמץ ד, יא).

ובקובץ שעורים משמע שלפי דעת הרמב"ם אפילו נסרח לאחר שנאסר אין צריך לבער שהרי הוא כמבוער ואינו בעולם. אך זה דוקא לפי מה שפסק כחכמים שביעור חמץ בכל דבר, אבל לרבי יהודה שאין ביעור חמץ אלא שריפה, כיון שכבר נתחייב לשרוף לא פקע חיוב זה גם לאחר שנסרח. והירושלמי הולך בשיטה זו.

ואולם דעת הראב"ד שפת שאור שונה מחמץ, שאף על פי שנפסלה מאכילת כלב [קודם שנאסרה], הואיל וראויה לחמע בה עיסות אחרות חייבים עליה, כמוזכר לעיל.

[וכבר הקשו על הרמב"ם והעומדים בשיטתו, מדברי התוספתא שמפורש בה שהשאור אינו ראוי לאכילת כלב ואעפ"כ חייבים עליו. וכתבו אחרונים לחלק בין שאור שנפסל מאכילת כלב בגלל חימוצו הקשה, שבוה חייבה תורה, ובין קלקול אחר, מחמת עיפוש וכדו' שכבר אינו נחשב 'אוכל' אלא עפר בעלמא (עפ"י אור שמח הל' חמץ א, ב; באור הלכה תמב, ט).

'אם טח פניה בטיט בטלה' – שאז החמץ מאוס (ע' רא"ש וקרבן נתנאל).

ממשמעות דברי התוס' היה נראה לפרש שאין הטעם משום מיאוס [שאפשר לא נמאסת מאכילה אלא השיכבה החיצונית] אלא משום שינוי מעשה שהוא מועיל עם הייחוד לישיבה. ואולם מהרש"א ומהרש"ל פרשו דברי התוס' בענין אחר. [ויש להעיר שמהתוס' בסנהדרין (נח. ד"ה נתנו) משמע כדעת מהרש"ל שגם לר' שמעון בן אלעזר צריך שינוי מעשה ואין די בייחוד לבדו. אלא שצ"ע לפי זה מה מתרץ רב יוסף, הלא בצק שבסדקי עריבה אין בו שינוי מעשה ואף רשב"א מודה בזה שצריך לבער? וצריך לומר שכאן עדיף מאחר והוא בטל לכלי ונעשה חלק ממנו, ומ"מ דוקא לרשב"א אבל לתנא קמא, כל שלא נמאס מאכילה צריך לבער].

ולהלן אמרו בעריבת העבדנים שנתן לתוכה עורות, אפילו שעה אחת אינו חייב לבער, ומשמע מדיוק לשון רש"י (בסד"ה רבי נתן) שלא נפגם החמץ מאכילה בפועל אלא האדם ביטלו מתורת חמץ הגם שהוא ראוי. וא"ת הלא הלכה כתנא קמא שכופת שאור שייחדה לישיבה זקוק לבער אם לא טח פניה בטיט – ומאי שנא? וצריך לומר שנתנית העורות נחשבת שינוי מעשה, כטח פניה בטיט (עפ"י קוב"ש, ע"ש). וזה סיוע לסברה האחרונה שאעפ"י שלא נמאס ממנו, אם ייחדה ועשה מעשה – אין חייב לבער (וע"ע קהלות יעקב מד).

ומכל מקום, לפי שתי הסברות נראה לכאורה שאין מועילה טיחת פניה בטיט לאחר שכבר נאסרה, וכדין נסרחה ונפסלה מאכילת כלב, שאם נתחמצה בפסח לפני שנסרחה, חייב לבער.

'אמר עולא: לא אמרן אלא בעריבה, אבל בבית חייב לבער. מאי טעמא? דזימנין דכניש להו ונפלי גבי הדדי'. ולולא טעם זה אינו חייב לבער, ואף על פי שיש לו ברשותו כזית חמץ בין הכל – משום שבצק שבסדקי קרקעו של בית הרי זה כמקום העשוי לחזק מפני שאינו מקפיד עליו ועשוי לידרס ברגלי אדם (מלחמות ה'). ויש אומרים, אפילו אין הבצק דבוק בסדקים, כל שאין חשש שיתקבץ לכזית אינו חייב לבער (עפ"י הרא"ש).

ומכל מקום צריך שיבטל את החמץ, ואם לא ביטל קודם זמן איסורו – צריך לבער (מגן אברהם תמב סק"ב; משנ"ב שם סק"ז).

ופירש בפרי מגדים שזה אמור כשאין החתיכות דבוקות. ונראה לפרש דבריו שאם הן דבוקות בסדקים וכד', הרי גם ללא שביטל במפורש אינו עובר עליהן, שבטלות הן מאליהן.

ומה שאמרו (לעיל ו) 'פירורים ממילא בטלי' אף ללא ביטול מפורש – זהו בשאר מיני חמץ, אבל בצק

הואיל וראוי לדבוק טעון ביטול. ולכך האופים מצות בפסח מבטלים מראש את כל הפירורים הנופלים והנדבקים בכלים (או"ח תס, ג).

ומהר"ם חלאה כתב שבבית [שלא כבעריבה] אינו חייב לבער בפחות מכזית מפני שהוא מאוס ומלוכלך. ולכאורה נראה לדבריו שהוא בטל ממילא. ואעפ"כ במקום העשוי להתכבד ולהתאסף – חייב לבער, הגם שמסתמא אין חשש שמא יבואו לאכלו, אפשר מפני שלא חילקו חכמים בדבר.

'... ולא הארכת לברך דברי אביי דהא במקום לישה הוא שלא במקום לישה, ולכתוב שיטת רש"י ור"י – לפי שישאל קדושים הם וגוררין ומבערין כל חמץ הנמצא אפילו כל שהוא, ואפילו אם נדבק בכותלי הבית. כתב זקני רב"ן ז"ל בחיבורו, ומה שנהגו לגרר הכותלים והכסאות שהגיע בהן חמץ קודם הפסח – מצאתי לו סמך בירושלמי' (מתוך הרא"ש).

החזו"א (קטו, יד) העיר הלא לפי הר"ף לכאורה חייבים לבער מן הדין כשלא עשוי לחזק אף פחות מכזית [וגם לאחר הביטול, חייבים לבער מתקנת חכמים]. וצידד שמא נהגו להחמיר אף בעשוי לחיזוק.

ואולם לפי מה שכתב מהר"ם חלאה אין צורך בכך, כי אף בשאינו עשוי לחיזוק אין צריך לבער בבית מפני שהפירורים מאוסים. לא דיבר הר"ף אלא בבצק שבסדקי עריבה שהוא נקי וראוי לאכילה. ולפי זה חמץ שאין בו כזית במקום אחד [שאינו עומד להאסף עם חמץ אחר] והוא אינו נקי, אין חיוב לבערו מדינא אלא ממנהגא (וע' גם ברי"א"ו כאן בשם זקנו הר"ד). אך יש סוברים דוקא בדבוק בסדקים וכד' כנ"ל. ואולם החזו"א נקט (ע"ש בס"ק יג) שלכל הדעות דוקא בדבוק לקרקע הבית א"צ לבער מדינא, אבל בחמץ תלוש שעומד לינטל חייבים לבערו לכולי עלמא אף בפחות מכזית. עוד בדיני ביעור ובדיקת פירורים – ע' במובא לעיל ו.

הפת שעייפשה ונפסלה מלאכול לאדם והכלב יכול לאוכלה – מטמאה טומאת אוכלין. לדעת הרמב"ם (טומאת אוכלין ב, ד), מאכל שנפסל מאכילת אדם אינו מקבל טומאה מכאן ולהבא, אלא שאם נטמא ואחר כך נפסל, לא נטהר. [וכבר העירו האחרונים מהמשמעות הפשוטה של הברייתא. ויש אומרים שמודה הרמב"ם בפת, הואיל וראויה לחמץ בה עיסות אחרות, מקבלת טומאה. אך יש חולקים. ע' חזו"א קטו, ג; קובץ שעורים; אחיעזר ח"ב יא, יא; דובב מישרים ח"א קכת; שבט הלוי (ח"א קנב); אבי עזרי (ריש הלכות חמץ)]. ואין כן דעת הראב"ד (שם) ועוד ראשונים, אלא בכל אופן אינו יוצא מתורת קבלת טומאה עד שייפסל מאכילת כלב. וכן מורה פשט דברי רש"י כאן, שלא פקע ממנו תורת 'אוכל' לענין טומאה כלל. ע"ע בענין זה, במובא לעיל טו:

דף מו

כגון דאיכא פחות מכביצה אוכלין ונגעו בהאי בצק; בפסח דאיסורו חשוב – מצטרף... אם ננקוט שהאוכל מקבל טומאה אף בפחות מכביצה, לא היה צריך להזכיר ענין צירוף לכביצה כלל, אלא בפסח שאיסורו חשוב – מקבל טומאה, ובשאר ימות השנה תלוי אם מקפיד אם לא. אלא שלענין טומאת עצמו אין נפקא מינה אם נטמא אם לאו, שהרי בלאו הכי אסור משום חמץ, לכך נקט הנפקותא לענין לטמא אחרים (עפ"י תוס' שבת צא. ד"ה אי. ע' בפירוט בשיטות הראשונים בשיעור קבלת טומאת אוכלין, במובא בנבחים לא).

בשאר ימות השנה בקפידא תליא מילתא, אי מקפיד עליו חוצץ ואם רוצה בקיומו הרי הוא כעריבה. אף על פי שבבוא הפסח יקפיד על הבצק הזה לסלקו, אעפ"כ אינו חוצץ בשאר ימות השנה.